

**ЛЕМКІВСЬКО-ЗАХІДНОПОЛІСЬКІ СЛОВОТВІРНІ ПАРАЛЕЛІ
ТА ВІДМІННОСТІ У ТВОРЕННІ ІМЕННИКІВ
ІЗ ФОРМАНТАМИ -АЛО, -ИЛО, -ЛО**

У статті здійснено аналіз похідних іменників із суфіксами -ал(о), -ил(о), -л(о) у лемківському говорі у порівнянні із західнополіським.

Ключові слова: лемківський діалект, девербативи, суфікс.

Панцьо С. Лемковско-западнополесские словообразовательные параллели и отличия в образовании имён существительных с формантами -ало, -ило, -ло.

В статье проанализированы производные имена существительные с суффиксами -ал(о), -ил(о), -л(о) в лемковском говоре в сравнении с западнополесским.

Ключевые слова: лемковский диалект, девербативы, суффикс.

Pantso S. Lemko-West Poleskiye word creative parallels and differences in the creation of the nouns with the formantamy -ало, -ило, -ло

The derivative nouns with the suffixes -ал(о), -ил(о), -л(о) in Lemko dialect compared with the West Polesie are analyzed in the article.

Key words: Lemkiv dialect, deverbativy, suffix.

Постановка наукової проблеми. Лемківський говір здавна привертав увагу багатьох учених. Дослідження І. Верхратського, І. Зілінського, О. Горбача, Я. Рігера, М. Лесіва, З. Ганудель та інших діалектологів стали не лише надбанням української діалектології, а й послужили базою для подальшого вивчення цього говору, дали поштовх до нових пошуків в одній із важливих галузей мовознавства. Зокрема, це відображено у виголошених та опублікованих доповідях Міжнародної наукової конференції "Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті", яка відбулася 4-5 квітня 2009 року в Тернопільському національному економічному університеті [3].

Відомо, що лемківський діалект сьогодні поступово асимілюється з державними польською, словацькою, українською мовами, оскільки його носії проживають в оточенні інших етносів та українців – мовлян різних говорів. Тому фіксація та вивчення лемківського говору на всіх мовних рівнях сьогодні залишається не лише актуальним, а й необхідним, оскільки він все-таки потроху нівелюється.

Останнім часом в українському мовознавстві з'явилися наукові розвідки, присвячені лексичним діалектним паралелям, в тому числі й лемківсько-західнополіським [3, с.154]. З'ясування зв'язків похідних слів одного говору з іншими діалектними словотвірними системами сприяє глибшому розумінню як специфіки кожного говору, так і їх спільностей.

Старожитні, але віддалені лемківський та західнополіський говори дозволять простежити відношення одного діалекту до іншого, їх взаємозв'язки, збереження ними архаїчних форм.

Мета дослідження – виявити діалектні словотвірні паралелі та відмінності у лемківських і західнополіських говірках у творенні іменників із формантами *-ало*, *-айло*, *-ило*, *-дло*, *-ло*.

Основне завдання розвідки – простежити близькість та віддаленість між собою у творенні похідних з цими суфіксами двох старожитніх говорів української загальнонаціональної мови. Джерелом дослідження послужили відомі лексикографічні, наукові праці та зібрані від лемків Тернопільщини власні записи.

Лемківський діалектний словотвір іменників та прикметників неодноразово був предметом нашого наукового аналізу. Іменниковий формант *-иста* у лемківських говірках описав діалектолог Г. Аркушин [3, с. 71-75]. А у своїй відомій монографії "Іменний словотвір західнополіського говору" він наводить словотвірні паралелі з інших українських говорів, в тому числі з лемківського [1]. Дослідження Г. Аркушина засвідчило словотвірне багатство західнополіських говірок у межах іменних частин мови і показало можливості для зіставного вивчення словотвору з іншими говорами.

Серед похідних іменників в обох говорах помітними стали віддієслівні деривати спільного та середнього роду з суфіксами *-ал(о)*, *-ил(о)*, *-л(о)*, які в сучасній українській мові не належать до високопродуктивних [4, с. 57], проте не лише функціонують у говорах, а й становлять високопродуктивні типи. Мовознавці-дериватологи зазначають, що у моделі "дієслівна основа + *-л(о)*" твірною базою виступають дієслівні основи зі сфери побутової лексики [4, с. 57]. Можливо, саме тому в обох говорах виявлено чимало іменників з формантами *-ало*, *-ило*, *-ло*. У лемківських говірках утворення з цими формантами збережені як у загальних назвах, так і у власних, зокрема прізвищах (пор., напр.: *Панило*, *Фучило*).

Про особливість указаних суфіксів писав В. Німчук [5, с. 185]. Дослідниця словотворення лемківських говірок О. Захарків подає, локалізацію іменників на *-ал(о)*, *-ил(о)*, *-овил(о)*, *-л(о)*, *-дл(о)* на Лемківщині і поза її межами [2, с. 21].

Деривати із суфіксами *-ал(о)*, *-айл(о)*.

Утворення на *-ал(о)* належать до високопродуктивних у західнополіському говорі. Їх Г. Аркушин розподіляє на п'ять словотвірних типів [1, с. 351-352].

Виявлені у лемківських говірках деривати з формантом *-ало* становлять три словотвірні типи.

До першого типу віднесено назви осіб спільного роду за дією, характерною ознакою. Як і в західнополіських говірках, у лемківському говорі тип представлений дериватами з негативною конотацією. Пор. засвідчені лемківські девербативи: *туздрано* 'повільна, ледача людина' [Вис.], *дзвандрано* 'базіка' [Тил.], *дудрано* 'буркотун' [Тил.], *жудрано* 'буркотун' [Пст.], *енчало* 'людина, котра стогне' [Тил.], *жуграно* 'сварлива людина' [Пст.], *йойкало* 'людина, що кричить від болю' [Тил.], *квенкало* 'скиглій' [6, с. 155], *мамрано* 'людина, що невиразно говорить' [Пст.], *маскало* 'людина, яка вилизує їжу' [Пст.], *потурало* 'потуральник' [Вис.], *фафрано*

'базіка, хто стиха лається' [Пст.], *хляпало* 'людина, котра говорить щось нерозумне' [Тил.], *цвенькало* 'хто багато говорить' [Пст.], *шлянтало*, *вештало* 'хто багато ходить, вештається' [Пст.]. Тип продуктивний, маніфестований дериватами з негативною семантикою, як і в західнополіських говірках, однак співзвучних, тотожних утворень в обох говорах не виявлено.

Подібно до західнополіських дериватів з формантом *-ало*, серед лемківських похідних домінують слова, які характеризують осіб за мовленнєвими особливостями. У лемківських говірках наявні деривати, які вказують на вади мовлення (*мамрало*, *фафрало*), на характер особи за мовленнєвими особливостями (*дзьвандяло*, *дудрило*, *жуграло*, *цвенькало*), які свідчать про інтелект людини (*хляпало*), про вдачу, спричинену дією (*гуздрало*, *єнчало*, *таскало*, *потурало*). У західнополіських говірках переважають утворення, які характеризують осіб за особливостями мовлення (*вікало*, *галікало*, *патя'кало*, *шобкало*, *я'кало*) [1, с. 351], на особливості споживання їжі (*сьоб'бало*), на вдачу (*боб'тало*, *тну'цало*) [1, с. 351], на особливості ходьби (*дріпало*, *швєндяло*, *чоб'вало*) [1, с. 354]. Тут вирізняються і деривати, які називають певні звички людини (*чмєхало*, *бухікало*). Кількість представлень і діапазон їх значень у західнополіському говорі значно ширші, ніж у лемківському.

Другий словотвірний тип становлять назви предметів, знарядь та засобів праці. У лемківських говірках тип представлений такими дериватами: *віртало* 'предмет, який висить' [Вис.], *вішало* 'вішак' [Тил.], *зазирало* 'дзеркало' [Тил.], *клепало* 'інструмент для клепання коси' [6, с. 138], *митало* 'блимало; блискавка' [Тил.], *мачало* 'приправа до хліба' [Вис.], *тискало* 'дитяча іграшка' [Пст.], *прикривало* 'кришка, віко' [Тил.], *рабкайло* 'торохкало, калатальце' [6, с. 265], *сідало* 'жердка у курнику' [Тил.], *сербало* 'рідка страва' [Пст.], *трепало* 'тріпачка' [Тил.], *телепало* 'саморобний дзвінок, який вішають корові на шию' [Тил.], *фіркало* 'свисток' [Пст.], *черкало* 'брязкальце' [Пст.]. Деривати цього типу в лемківському говорі нерідко мають словотвірні синоніми, демонструючи свій словотвірний потенціал, зокрема: *трепало* і *трепачка* [6, с. 307], *фіркало* і *фіркальце* 'дитяча іграшка-свисток' [6, с. 321], *черкало* і *черкавка* [6, с. 339].

Серед похідних субстантивів цього типу в двох говорах трапляються однотипні слова з тим самим значенням, пор.: *вішало*, *клепало*, *сідало*, *трепало* [1, с. 352]. Решта похідних цілком відрізняються від лемківських: *бу'кало*, *блімало*, *боб'вало*, *заткало*, *дєр'жало*, *крєс'ало* та ін. [1, с. 351].

У західнополіських говірках цей тип утворень продуктивніший, ніж у лемківських, оскільки тут маємо живе мовлення, носії якого ним щодня користуються. Мовляни-лемки відтворюють зникаючу говірку.

Третій словотвірний тип у лемківському діалекті непродуктивний. Він представлений дериватом на позначення вокативної назви: *цюркало* / *чуркало* 'малий водоспад' [6, с. 336]. У формі *чуркало* цю назву засвідчено у західнополіських говірках. Крім того, Г. Аркушин презентує такі деривати: *ковзало*, *плєскало*, *купа-ло*, *лежало* [1, с. 381-382]. У лемківських говірках виявлено девербативи, згруповані навколо двох словотвірних типів.

Деривати із суфіксами -ил(о), -идл(о).

У західнополіському говорі суфікс *-ил(о)* доволі продуктивний і регулярний. За його допомогою утворена чимала кількість дериватів у межах трьох словотвірних типів [1, с. 381-382].

У лемківських говірках виявлено девербативи, що групуються довкола двох словотвірних типів.

Перший словотвірний тип представляють похідні на позначення назв предметів, назв страв: *воротило* (пор.: у приказці 'Має пысок, як воротило' [Вис.]), *кадило* [Тил.], *кропило* 'засіб, яким священник кропить свяченою водою' [Тил.], *давило* 'м'ялка' [Вис.], *глядило* 'дзеркало' [Тил.], *мастило* 'вид страви' [Пст.], *цідило* 'цідилко' [6, 534], *прасило*, *прасиво* 'праска' [Пст.], *страшидо* 'опудало' [6, с. 298], *мальовидло* 'малюнок, косметичні засоби' [Тил.], *острило* 'прилад, яким гострять ножі' [6, с. 219].

В обох говорах співзвучне і тотожне за значенням утворення *прасило*, і співзвучне, але не тотожне, слово *кропило*: у лемків – як знаряддя дії, а у поліщуків – засіб дії [1, с. 354].

Г. Аркушин виявив такі західнополіські деривати цього типу: *красіло*, *мазіло*, *пудийло*, *творіло*, *купіло* та ін. [1, с. 381], які є доволі своєрідними за семантикою і відрізняються від лемківських похідних цього типу.

Другий словотвірний тип – це назви осіб за дією. У західнополіському говорі цей тип малопродуктивний [1, с. 382]. У лемківському говорі ми виявили лише чотири деривати: *мудрило* 'той, хто мудрує', *мамидло* 'примара' [6, с. 167], *фучило* 'сопун' [Тил.], *панило* 'панич' [Тил.]. Представлені похідні не мають аналогів у західнополіських говірках. Деривати *женіло*, *мантіло*, *чуділо*, *зубріло* та ін., які функціонують у цих говірках [1, с. 388], у лемків не засвідчено.

Третій словотвірний тип – на позначення місця – репрезентує співзвучний і тотожний за семантикою дериват *мочило* 'місце у річці, де мочать коноплі' [6, с. 179]. Тип непродуктивний в обох говорах. Проте у західнополіських говірках виявлено ще такі похідні: *качіло*, *точковіло*, *чистіло* [1, с. 382].

Деривати з суфіксом -л(о).

У західнополіських говірках суфікс *-л(о)* активний [1, с. 401].

Словотвірний тип на позначення знарядь праці у лемківському говорі, на відміну від західнополіського, представлений усього кількома дериватами: *їдло* 'їжа' [Пст.], *зребло* 'металевий гребінь для чищення худоби' [6, с. 173], *скребло* 'інструмент для скобління' [6, с. 282], *сідло* – пор. у приказці 'Пасує на ню, як на корову сідло' [Віл.], *терло* 'тертка' [Вис.]. Тотожним виявилось похідне слово *зребло* [1, с. 401]. У західнополіському говорі Г. Аркушин виявляє похідні у межах трьох словотвірних типів. Вони доволі різноманітні. Пор.: *брехло*, *падло*, *плавло*, *стіло* та ін. [1, с. 401].

Отже, функціональне навантаження словотворчого суфікса *-л(о)* у західнополіському говорі значно активніше, ніж у лемківському.

Твірною базою для дериватів із формантами *-ало*, *-айло*, *-ило*, *-ло* послужили здебільшого неперехідні безафіксні дієслова різної семантики:

II. Західнополісько-інодіалектні паралелі

- фізичної дії (лем.: *давило, клепало, остро, скребло*; з.-пол.: *мйало, качало, прасило*);
- дієслова звучання (лем.: *калатало, пискало, черкало, телепало*; з.-пол.: *брязало, тарáжало*);
- дієслова руху (лем.: *шлянтало*; з.-пол.: *швѣндяло, човгало*);
- дієслова мовлення (лем.: *дзъвандало, дудрало, мамрало, фафрало, цвенькало*; з.-пол.: *базікало, тріплó, шóкало* та ін.);
- дієслова негативної дії (лем.: *гуздрало, потурало*; з.-пол.: *брехлó, думцало*);
- дієслова інтелекту (лем.: *мудрило*; з.-пол.: *тікало, мамкало*).

Зауважимо, що в обох говорах активними твірними виявилися дієслова звучання і мовлення. У досліджуваних етномовних континуумах у творенні іменників із суфіксами *-ал(о)*, *-ил(о)*, *-л(о)* вирізняються два продуктивні словотвірні типи на позначення назв осіб і назв предметів, знарядь, засобів праці з формантом *-ало*. Твірними у лемківському говорі частіше були діалектні дієслівні основи, напр.: *жудрати, черкати, фучати, фафрати*, а в західнополіському – як діалектні, так і українські літературні дієслівні основи (*викати, брехати, базікати, волочити, женити, зубрити, сидати, стояти, купити*).

Висновки. Здійснивши аналіз засвідчених девербативів лемківського і західнополіського говору, виявляємо:

- спільні деривати (лем. і з.-пол.: *кропило* з відмінним словотвірним значенням та архаїчну структуру *прасило* з однаковим значенням);
- похідні іменники охоплені різною кількістю словотвірних типів (кількісно більшою у західнополіському говорі, ніж у лемківському);
- відмінності у продуктивності словотвірних типів (висока продуктивність утворень на *-ало* у західнополіському говорі на позначення осіб і просто продуктивність їх у лемківському говорі);
- відмінності у наборі твірних дієслів відповідно до лексичних діалектизмів кожного говору;
- відмінності у наголошуванні (сталий наголос у лемківському говорі і рухомий у західнополіському);
- домінанта утворень зі спільним словотвірним значенням 'назва особи з негативною характеристикою'.

Отже, суфікси *-ал(о)*, *-ил(о)*, *-л(о)* доволі активні в обох говорах у деривації віддієслівних іменників.

Умовні скорочення

Вис. – с. Висова; **Віл.** – с. Вільха; **Пст.** – с. Пстружне; **Тил.** – с. Тилява; **лем.** – лемківський діалект; **з.-пол.** – західнополіський діалект.

Література

1. Аркушин Г. Іменний словотвір західнополіського говору / Г. Аркушин. – Луцьк : Вежа, 2004. – 763 с.
2. Захарків А. Т. Словообразование имён существительных бойковского

діалекта (названия носителя процессуального признака) : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 / А. Т. Захаркив. – Ужгород, 1981. – 26 с.

3. Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті // *Studia methodologica*. – Вип. 27. – Тернопіль, 2009. – 154 с.

4. Морфологічна будова сучасної української мови / наук. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1975. – 208 с.

5. Німчук В. В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (Суфіксація) / В. В. Німчук // *Наукові записки Ужгородського державного університету*. – Т. XIV. – Діалектологічний збірник. – Л. : Вид-во Львівського держ.університету імені Івана Франка, 1955. – С. 169–192.

6. Пиртей П. Короткий словник лемківських говірок / П. Пиртей. – Івано-Франківськ : Сіверсія МВ, 2004. – 362 с.